Д-рові М. Антоновичеві

Провесна року, що почався у Відні під знаком Керубінієвих "Анакреонтів", кепських паперових грошей і урядових богослужб за спокій душ короля Людовика й Марії Антуанети, була мжичиста й вітряна. Криги на Дунаю давно пішли, у парках Шенбруну й садах Монтекукулів несміливо показалися зелені бруньки, а проте чорногузи, вірні свому святому Йосифу, мерзли на луках за Пратером. Берлінський гість, винахідник Яків Деґен, мусив відложити свої покази летючих бальонів з уваги на негіддя, про що оповіщали "Тижневі надзвичайні і звичайні вісті" разом із згадкою про нову оперу абата Фоглєра "Somari", написану нарочито для бурґтеатру, та про наділення орденом Золотого Руна ґрафа Стадіона. Модні чепуруни боялися вдягати на мжичку останню паризьку новинку, презентовану Лікурґом кафе Фраскаті Тієррі, — високі капелюхи, звані циліндрами.

В один із мжичастих вечорів тієї провесни, 21 марта 1804 року, по Ліндштрассе вгору йшов непоказний чоловік. Непоказний, бо темний, трохи зношений сурдут і капелюх, злегка насунений на голову, нічим не вирізняли його в юрбі, що, незважаючи на сльоту й вітер, не спішила до господ, а вешталася по вулиці. Вона розглядала карети й берліни, значені коронами й гербами, які з ліхтарями й величавими велетнями-льокаями на приступках їхали шпарко, одна за одною. Добрі коні порскали од вогкости, брязчали сріблом збруї й гулко цокали підковами по бруку. Бризки грязюки, вилітаючи з-під коліс, потрапляли на одію[105] й щоки роззявам, що силкувалися відрізнити арденів[106] князя Ліхновського від арабів[107] ґрафа Естергазі, карабаса принцеси Фефе Пальмі від лянда ґрафині Красінської. Та даремно було б шукати в очах юрби тих зловійних і зловорожих огників, що, не так давно ще, були роздмухані в заграви під Бастилією й Тюїльрі. Очі віденських гапіїв були сумирні, добрячі й зовсім не зловорожі.

Чоловік у темному сурдуті презирливо оминав їх, а коли йому надокучило штовхатися в натовпі, перейшов на другий бік, де не було так глітно[108].

— …Дурниці, страшні дурниці… глупе місто… темні люди… фабриканти цукрової води… доки віденці мають вуршти[109] й пиво, ніколи не будуть бунтувати… тиша, благовійна тиша його апостольської величности… — міг почути кожний, хто прислухався б, бо чоловік говорив про себе не дуже стиха, йшов не занадто швидко, ані не спроквола, стукав кийком із срібною головкою й не звертав жодної уваги на карети, ані на форайтрів, що за доброю, давньою модою гукали "gare!"[110]

Нараз біля ліхтарні, що сліпала жовтим оком наоливленого ґноту, його перестрів чорнявий чоловічок, обвантажений шкуратяними торбами й чересами[111].

— Пане раднику, з вашого дозволу, — вийняв він люльку з рота — штихи, мідерити[112] в великім виборі, прецизійної[113] роботи, кращих мистців…

Невідомо чому мандрівному крамареві дереворитів[114] упало на думку спинити якраз цю людину, ще й назвати її радником. Ані в одягу, ні в обличчі не було в нього грошовитої статочности й бажання прикрасити шановні стіни свого дому образами. Проте чоловік у темному сурдуті спинився й спочатку не збагнув, чого від нього хочуть. Крамар, імовірно, був моравець або венеціянин, говорив із кепськими наголосами, а його покупець — приглухуватий. Взявши свою паличку під паху, він висунув трохи нижню губу й короткими, волохатими пальцями перебирав образи до вбогого світла ліхтарні. Крамар збив капелюха на чорні, мов смола, кучері й оглядав пана бистрими, як розпечені вуглики, оченятами. А оглядати було що. Пан у темному сурдуті, з жовтими ґудзиками справді був предивний. Рожева косинка, недбало зав'язана, закривала комір сорочки. Оксамитний сурдут брунатного кольору був скроєний достоту зле, трохи завузький, як на кремезнаву, похилу постать його власника.

"Який злющий пан", — подумав крамар. В обличчі крилося щось звіряче, потворне, але притягаюче. Було й добре, й жаске.

Лев, справжній лев. Широкий приплащений ніс, різкі уста, зморшки на підборідді, важкі щелепи, щоки, зриті віспою. Бронзова левова паща, сердита й розлючена левова голова. Крамар не бачив ніколи такої дивної людини. Він і не радий був, що її зачепив. Але не мав сили рушитися. Люлька погасла. Хотілося стояти й дивитися без кінця, хотілося мимохіть зняти шапку й ловити кожне дригнення брів, кожний блиск глибоко схованих очей. Було в тім щось несамовите, й крамар чув, як мурашва поповзла йому від п'ят. Коли б цей пан сказав йому йти за собою в безвість, ішов би й не задумувався. Але той стояв усе ще, закопиливши губу, й презирливо перекидав образки: там були віденські й зальцбурзькі перспективи, краєвиди з луками, водопадами, руїнами, кілька мідеритів принца Євгена, цісаря Лєопольда, бій під Льойтен, під Гогенфрідберґом, турецька облога Відня, здобуття Білгороду…

— Ні, — промовив пан, — для мене тут нема нічого…

— А може, щось модного, добродію, — гукнув аж крамар, злякавшися, що той відійде, — забавні образки останньої італійської роботи…

Перший забавний образок зображав проект нападу Франції на Анґлію, зладжений дотепним штукарем із великою фантазією. Громогка артилерія перекочувалася тунелем, виконаним під каналом. На морі роз’ючені кораблики з люттю атакували анґлійські фреґати й бомбардували Дувр. Кораблики ті нагадували тарганів і стоніг, пихкали димом з гарматок, як навіжені. Війна точилася й у повітрі. Кількадесять бальонів, на зразок моделю братів Монґольф’є, кружляли над Льондоном. І загин остров’ян був би певний, перемога яскрава, коли б не те, що цілий лєґіон хвостатих чортів тягнув бідолашного масійського Бонапарта в Тартар, де для нього готові були казани зо смолою. Справедливість Божа тріюмфувала.

Але левова голова з гиддю жбурнула цей образок.

— Нікчемність! Що ще є? Певно, такі самі дурниці!..

Другий образок жартівливо змальовував снідання першого консуля й міністра Пітта. Перед ними на полумиску лежала, мов каплун[115] або порося, дебела темна куля, й вони завзято ділили її поміж себе різаками, притримуючи здоровенними вилками. Перший консуль відкраяв чималий шмат Европи й добирався вже до Індії та до Китаю, а міністр спокійнесенько відчімхував голубий холодець океанів. Бонапарта змальовано дуже досадно: велетенські пера на капелюсі, скуйовджені вітром, чинили його схожим на малого, роздратованого півня.

— Пощо він носить ці дурниці! — гукнув чоловік у темному сурдуті. — Не має нічого іншого до роботи?

— Хто він? — очманів крамар.

— Він, він! — ткнув чоловік пальцем у зелену камізельку крамаря, а той аж відсахнувся: очі панові блискали, якби ними стугоніло сто грізних ночей.

— Хай він у цю ж мить кине це сміття! — глухо гукнув чоловік і тупнув ногою. Здавалося, що капелюх на його голові піднісся, немов волосся стало дубом. Крамар задеревів і схолов від жаху.

— Сатана! — майнуло йому в думці. — Єзус, Марія! — вереснув не своїм голосом, аж зглянулися мимохідці, і, схопивши торби, чкурнув, мов заєць, навтеки.

А чоловік у сурдуті погрозив йому паличкою, постояв, поворушивши губами, й почимчикував далі. Мжичка змагалася. Краплі рясно падали з капелюха. І чоловік придав ходи. А з ходою, здавалося, гнів минав так швидко, як і прийшов. Обличчя заспокоїлося — лев ставав

рахманний[116]. Та все ж в очах видно було проміття гроз, що ніколи не минають. Чоловік ішов, і шепіт його клаптями губився в мжичці, думки летіли пасмами клекотливих струмів. Одна переганяла другу, перебігала їй дорогу, спалахувала й вмирала, не встигнувши згоріти вщерть, не встигнувши заціпніти важким, ґранітним згустком. Щось спиняло рвучкий її біг до кінця, щось не дозволяло кипучому клекотові вогненного сплаву перекипіти й застигнути в цупких гранях твердої, тільки що знайденої форми. А водночас щось штовхало цей залізний потік думки вперед, ні на мить не переставало гнати його гребені з іскрястою гнівливою піною. В тому був неспокій, напруження кожного зав’язку волі, що велетенським, кігтятим птахом билася в тісній кліті, шарпала шпуги[117] й кривавила в їх іржі свої пазурі. Було б цікаво стежити за обличчям тієї людини. Воно нагально змінялося: то заспокоювалося, на мить прояснене, то хмурніло, заволочене хмарами, то застигало кам’яною маскою, то палало роздерте, немов пошарпане палючими, гострими вітрами. Було в тому щось із руху величавих стихій, із їх змагань у безкраїх просторах космосу.

Але ніхто не цікавився цією людиною. Юрба гапіїв стояла, заклавши руки в кишені, навпроти нового пишного, але трохи холодного зо своїми гордими фронтонами й спокійними кольонами будинку. Чавунна брама й кам’яна огорожа заковували його струнками, певними лініями. Карети без упину заїздили під ґанок, і довгий їх вуж витягався далеко аж до задуманого парку, що пригортав лункі викрики форайтрів і дзвін підков до свого вологого, недавно розбудженого лона.

Лямпіони й ліхтарі кидали довгі стежки світел, а цілий дім стояв у вогнях вікон, наче сяйний фаєрверк. Карети й коні виростали в цій світляній зливі на позолочених, почервонених почвар, герби на дверцятах і брузументи[118] на лівреях льокаїв мигтіли, переливалися, посріблені мжичкою. Вечірня темінь відступила й чатувала здалека, не сміючи змагатися зо світлом.

І чоловік у темному сурдуті, напричуд юрбі, спокійно ввійшов і собі в повідь вогнів, минув лівреї челяди, минав мантилі й киреї, з-під яких іноді

й знехотя запалювалися діямантові й рубінові зап’ястя й звізди, еполети й ефеси шпад, не поспішаючи йшов по сходах у надру будинку.

Два кремезні льокаї в блакитних каптанах схилилися перед ним біля дверей, а огрядний метушливий панок — чи не дворецький — розплився в люб’язнім поспіху.

— Добривечір, пане ван Бетговен. Зволіть до кабінету ексцелєнції.

— Добрий вечір, Herr Kudrjawsky[119]. — посміхнувся чоловік у сурдуті й собі. Краплі з його капелюха засріблилися на шахівниці долівки вестибюлю, коли прямував у покої.

Штафети до Скт. Петербурга йшли тепер щодня, а то й двічі на день. Чеським мужикам і галицьким жидам доводилося наслухатися двічі, як звичайно, мерзенної лайки од фельд’єґерів амбасади, що, забрьохані по уха, по орли на киверах березневою грязюкою, скакали у відталь поштових трактів, заганяючи коней на смерть. Подія в Еттенгаймі докучила не тільки хлопам, жидам і курієрам, вона передовсім міцно псувала настрій ґрафу й амбасадорові Андрею Кириловичеві Розумовському. Ситуація щодня змінялася, гіршала й затемнювалася. Тільки-но вчора амбасадор у реляції[120] князеві Чарторийському про розмову з віцеканцлєром похвалився, що його деклямація "dérangea visiblement la contenance du vicechancelier"[121], а сьогодні вранці всі попередні успіхи були перекреслені. На ранній авдієнції дипльоматичному корпусові в бурґу імператор Франц, чемно побалакавши з Розумовським про провісне негіддя, підійшов до амбасадора Шампаньї й привітав його зо щасливим вирятуванням першого консуля від злочинного замаху змовників Жоржа Кадудаля й ґрафа Артуа.

"…Cette félicitation inconcevable fût entendue par un de membres du corps diplomatique, qui était à côté de l’ambasadeur. Elle est presque généralement connue. C’est avec un sentiment pénible que l’on fait de semblables découvertes surtout quand l’expérience a démontré, qu’il ne

faudrait qu’une impulsion différente pour tourner dans le maître en force contraire cette faiblesse qui est devenue la force de son cabinet…"[122] — обурено й схвильовано писав ґраф Андрей вже не Чарторийському, а імператору Олександрові. Росії могли не любити, не довіряти їй, але таке іґнорування подій, що нарушує balance politique, аж занадто свідчило про перфідність[123] віденського двору. Нечуване порушення права народів, замах на мир у Європі: триста драґунів зо штрасбурзького ґарнізону в білий день переходить Рейн, вступає на територію суверенного, незалежного князівства й пориває, сливе на очах, принца крови, спорідненого з першими тронами, з цим же віденським двором! І це все віцеканцлєр Кобенцель збуває знизанням рамен: "Vous voyez, comte, que nous sommes à la bouche du canon et que nous serons anéantis avant que vous puissiez nous sécourir[124]…"

— À la bouche du canon![125] — посміхнувся ґраф і кинув перо, щоб посипати піском сторінку. — Хай же нарешті загримлять ті гирла гармат і положать край безглуздим піжмуркам із цією лисячою пикою! Або Корсиканин скрутить нам усім в’язи, або ми скрутимо йому. Бо вкінці положення стає двозначне — не можна бути певним, чи сьогодні вже не ходять шифри від Кольоредо й Кобенцля до Талєйрана. Гарна коаліція, до чорта! А втім, кожний робить, що може, для своєї шкури…

Пархим з Панасом повстрічався,

Погнавши на поле воли,

До них Овдій з Харком прибрався,

Сказав, здорові, хлопці, ви були!

Що, дядьку, чуть за люд хрищений?

Щось він нам біга, як скажений,

Отаман соцьких всіх збира,

Бо голова щось коверзує,

Не добре, мабуть, він віщує,

В двори заєдно зазира…

Пригадав собі ґраф віршу безіменного пііти, переписану цього року на Різдво в Батурині від старого Іллі Безбородька. Хоч дотепний віршун і висмівав прозоро цілу коаліцію — Пархима, Панаса, Харка й Овдія, що їх пошив у дурні голова, проте ґраф власноручно переписав його твір і сховав у шкатулу, де зберігав усі свої малоросійські сувеніри. Ця вірша настирливо нагадувала йому чиєсь знайоме, запашне перо, але ні, це не могло бути воно…

Ще позаторік батько амбасадора, старий гетьман, прислав нарочитим післанцем у Штокгольм чепурну книжечку в сап’яновій оправі. І з того часу ґраф возив її з собою завжди у верхніх куфрах[126]. Ще й сьогодні лежала вона із розпочатим "Генієм християнства" пана секретаря амбасади, першого консуля в Римі, тут на столику. Ґраф посміхнувся, простяг мимохіть руку по цю маленьку книжечку, щоб розкрити її навмання й прочитати перші рядки, які попадуть на очі:

Отут земелька єсть, хлоп’ята,

Відсіль вона невдалеку,

Сицилія — земля багата,

Вона мені щось на знаку…

І що далі читав ґраф Андрей, то більше забував про Еттенгайм, про Кобенцля й штафети, а сміх його, дрібний та легкий, бився крильцями в холодні стіни кабінету. Льокай, пробігаючи у передпокій, побачив, як срібні льокони ґрафової перуки затряслися й плечі підплигували, немов їх пан заходився у пропасниці. Льокай збентежено підбіг до крісла, і Андрей Кирилович спіймав зляканий його погляд.

— Дурню! Чого тобі?..

Кинув книжку й взявся знову за перо. Непотрібно схвилювався, але льокай нагадав йому про штафету, що ждала на реляцію. І роздовбуючи шифр, в якому ніколи не був справний, заскрипів пером. Докінчував секретну нотатку про двох людців, якими цікавився Чарторийський… "Celui, qui se trouve sub littera A, est mr. Gentz, littérateur distingué dans la langue allemande et dont la plume, s’étant exercée souvent en français est capable de quelque énergie dans cette langue. Le second sub littera B est mr. Pozzo di Borgo. Ce dernier est de nation corse, il a rempli dans sa patrie des postes importants lors de troubles que l’ont agitée…"[127]

— Кавалєр Поццо ді Борґо! — лунко впав нараз голос льокая в кабінет, що поринав уже в сутінках. Ґраф швидко прикрив листа пісочницею й кивнув головою. Кавалєр ді Борґо мав завжди вхід до кабінету, так само, як Ґенц і Бетговен. Але два перші належали тільки до категорії "amis de balance politique"[128], а Бетговен, за висловом ґрафа, був "ami de coeur et de l’élévation de l’âme"[129].

— Слушний час розкусити нарешті цю штучку, — подумав Розумовський. Презентував кавалєра Чарторийському як певного конфідента[130], проте достоту не знав, чим дише. Якраз легкою ходою пройшов кабінетом струнký красунь, притримуючи шпаду. Оливкове обличчя відразу виявляло його походження. Un chevalier accompli[131] — називано у Відні цього ад’ютанта генерала Паолі, завжди чемного, елєґантного молодика з тихим улесливим голосом і очима змії. Змііне було не тільки в очах, воно таїлося в цілій гнучкій постаті, ніжних, але міцних руках, у плавкій ході.

— Добрий вечір, кавалєре! Я радий вас бачити!

Корсиканин потиснув пальці ґрафа й сів на краєць крісла в тінь, дарма, що ґраф хотів посадити його проти вікна. Нахилив трохи стан, підобгав ноги й чемно мовчав, чекав на ґрафів почин.

"Цей не може служити Анґлії, — подумав ґраф. — У нього, здається, чесне обличчя". І сказав:

— Що ж нового, кавалєре?

— Нічого, ексцелєнціє, більше як нічого. Всі нетерпляче чекають розв’язки справи бідолашного принца д’Анґієн. Узурпатор, я гадаю, не буде настільки сміливий, щоб простягати руку по його голову. Узурпатор задоволиться Пішеґрю й Моро…

— Нема сумніву, — повагом рік амбасадор. — З хвилини на хвилину чекаю депеші про звільнення принца. Французький уряд знає дуже добре, що цим учинком перекреслив усі симпатії, які (щоправда це дуже сумнівне) все ж були у декого. Тим більше поспішить направити свою необачну помилку. А що Ґенц, кавалєре?

Змія їдко посміхнулася й тихо засичала:

— Пан Ґенц студіює фінанси й буліст[132]. Вчора програв 1000 фльоренів. Взагалі останніми часами він живе рішуче понад бюджет. Куафери[133], перфуми, вино… Можна було б подумати, що має відкритий рахунок англійського короля…

Амбасадор посміхнувся й собі. Він зрозумів добре натяк ді Борґа. Але, граючися шарніром табакерки, сказав розважно й впевнено, як завжди:

— Пан фон Ґенц, безумовно, дуже добрий літератор. Вся європейська політика, ввесь європейський баланс замкнений у вістрі його пера. Він це

знає й продає його всім державам, всім кабінетам, з тим однак, що пише завжди проти Франції й революції. А це найголовніше. Ми дивимося тому на багато речей крізь пальці. Відкривання Відню очей на якобінську небезпеку більше ніж потрібне… Пан фон Ґенц виконує поки що своє завдання бездоганно, й ми задоволені…

— А однак ця людина служить Анґлії, — подумав ґраф і продовжував далі, тепер жартівливо. — До речі, ваш земляк, кавалєре, ґенерал Наполеон Буонапарте, переживає тепер гарячі дні. Кажуть, Меневаль не встигає писати під його диктат. Трудно відмовити йому подивугідної впертости й витривалости. Є в тім щось диявольськи великого…

Поццо ді Борґо зчорнів од люти. Змія прокинулася з роздратованим сичанням.

— Прошу Вас, ексцелєнціє, не називати моїм земляком цього підлого ренеґата! На один звук його ймення я тремчу від ненависти…

"Цей міг би шпигнути стилетом і не здригнувся б, — подумав амбасадор, — він і тепер, мабуть, має стилет із собою…" Йому пригадався Неаполь, королева Марія Кароліна, спогади минулих любих днів молодости. Він посміхнувся й слухав Поццо ді Борґа, що говорив із несхованим запалом. Дійсно, ім’я першого консуля призвело його до тремтіння.

Змія вже не ховалася у прірвах очей, а підвелася, блискаючи отруйними, розлюченими зіницями.

— Комедіянт, шарлятан, жалюгідний кар’єрист, авантюрник і шальвіра[134]! В часі революції спекулює з Бур’єном на домах зґільотинованих аристократів, ходить у латанім мундирі, вдає раз поміркованого, раз якобіна, носить трьохкольорову кокарду, підлабузнюється до Робесп’єра, пише потайки улесливі листи до Паолі, змовляється з Сальцеті, нібито хоче визволити батьківщину, в рішучий

момент її зраджує й бомбардує своє рідне місто — вірний конвентові і Франції, революційній Франції — щоб незабаром розігнати картачами ту саму юрбу, яка його так палко зустрічала, підсаджує до влади Барраса, щоб потім його підступно знищити й самому усадовитися на теплім місці у Тюїльрі… Ексцелєнціє, чи є в тім щось велике, в тім ланцюгу зради, підступу й підлоти? І зважте, що це ще далеко не повний ланцюг! Згадайте Бернадотта, нещасного Туссена Лювертюра, Моро, а тепер цей нечуваний, бандитський наскок на Еттенгайм! Його щастя, що має біля себе таких самих, як він: Ожеро, Массена, Ней, Лян, Мюрат, Даву — самі волоцюги, злодії, бандити, різники, пекарські челядники, пастухи… Ні, ексцелєнціє, це один із шарлятанів, що на них багатий наш вік. Це жаба, ексцелєнціє, й вона тріснe раніш, ніж встигне надутися.

— Ваш запал — шляхетний, кавалєре ді Борґо, — посміхнувся Розумовський, — бо випливає з патріотизму. Одначе, коли б так було, амбасадори могли б спокійно сидіти в своїх амбасадах і чекати на тріснення жаби. Але, на жаль, так не є. Ґенерал Буонапарте — це революція, це загроза старому, доброму ладові. Революція, кавалєре, не жаба. Це кентавр. І великість Буонапарте в тім, що він осідлав кентавра — революцію. Будемо ж, кавалєре, — зітхнув ґраф, — робити все, що в нашій силі, щоб спинити скажений біг кентавра…

— Я слухаю, ексцелєнціє, — нагнув голову Поццо ді Борґо. А ґраф, ударяючи пальцями по мозаїковій тахлі[135], заговорив сухо й діловито:

— Стоїмо перед новою рішальною війною. Імператор Олександер готовий розвіяти всі упередження Европи щодо Росії й добуде меча, щоб остаточно й раз назавжди зрубати голову революційній гидрі. В новій коаліції Росія буде непередбаченою для Франції силою. Друга потуга — це адмірали Анґлії. Щодо Австрії, то поховання левів Венеції й приборкання Ґенуї дасть Габсбурґам грізні остороги, й вони не відважуться вже втретє на Альпи. Особливо після Маренґо й Гогенліндену. Віденський двір це знає й тому грають із нами в піжмурки. Отож, цього разу треба шукати вирішального пункту в Німеччині. Вона скаже в новій війні останнє слово. Не шкодуючи гроша, ані часу, будете

ласкаві, кавалєре, звернути увагу на побачення аґентів його величности короля Прусії з аґентами Бурбонів. Будете ласкаві ствердити за всяку ціну наші припущення щодо розмов ґрафа Стадіона в Берліні. І вкінці цікаво було б знати що-небудь про реформи армії ґенерала Шарнгорста… Це було б усе…

Сірі ґрафові очі ховзнулися на мить по гарячих очах кавалєра. Вони впивалися розпеченими вугликами. "Коли він справді служить Анґлії, як каже Малія, я нічого не трачу", — подумав ґраф і підвівся. За ним устав і кавалєр ді Борґо.

— Не забувайте, кавалєре, — живо додав ґраф, — що скоріше будемо рухатися, то краще для нас. Французька армія розташована на півночі, готова кожної хвилі до десанту в Анґлії, може перейти Рейн та Дунай скоріше, ніж ми отримаємо про це повідомлення. Буонапарте — це блискавиця.

Кавалєр, потиснувши холодні пальці амбасадора, тихо скрадався до дверей.

— Не зостанете на вечір? Сьогодні Шупанціґ грає новий твір пана Бетговена…

Поццо ді Борґо мовчки вклонився й розвів руками.

"Льорд Мінто", — подумав Розумовський. Але змія вже виховзнулася з кабінету.

Кліо Канови меркла в куті імлистою, блідою брилою. Книги в шафах із-за шкляних заборол мовчазно вилискували золотими хребтами. Кох, Штілєр, Фюґер і Райнгард зчорніли в рамах. В кабінеті давно вже зсутеніло. Грані й кути стін злилися, заокруглилися у мороці, що навис над кімнатою крилами чудної, пелехатої птахи, черкав високе вікно й снувався довкруги свого господаря, пестився до нього, наче пес.

Господар сидів за столиком, відкинув срібну голову на подушки фотелю, заворожений думками. Був сам, як чаклун, владар цілого зборища привидів, що билися, мов кажани в вікно, або застигали мовчазні, ув’язнені в компатурках книг, у мармурі статуй, у легкій, як повів вітерця, порцеляні статуеток, у важкім золоті рам, у кружальцях мініятур майстра Ізабе.

Знадвору раз у раз цокали підкови, під’їздили карети, але Розумовський не спішив. Ґрафиня Єлисавета сама приймала в сальоні гостей і виправдувала його спішною працею, хоч штафета вже скакала, мабуть, по брюнській дорозі. Але ґрафиня знала, що сумерки — його улюблена пора l’heure de la reverie[136]. Давніше, коли ще ґраф грав на скрипці, це була година імпровізацій, година натхнення, але тепер (ґраф із сумом це спостерігав) сумерки ставали тільки "l’heure de la réminiscence"[137], безперечно — ознака старости, кволої старости, коли кругом тільки спогади, коли все в минулому, коли все найгарніше залишилося позаду. І ґраф посміхався — все ж, до біса, те, що зосталося в минулім, було сяйне, як сонце.

Всі дні були одним полум’яним фаєрверком, безжурними іграшками з долею. Син чабана із глухих Лемешів, а потім, за химерною примхою долі, за казковою витівкою життя, — гетьмана всієї України, пропалив свій слід по Європі від краю до краю, блиснув по дворах і столицях найзнаменитіших династій, важив не раз у руці долі народів і держав, знав усі секрети коронованих віталень і спалень, зривав посміхи найкращих жінок Европи, що про них і марити не могли славетніші й родовитіші від нього… — достоту, чудні й чудесні, але завжди невідомі, бувають шляхи людські… Відень, Неаполь, Штокгольм, Петербург, Варшава, Батурин, Льондон, Копенгаґа, Штральзунд… — Андреєві Кириловичеві знову спалахнула посмішка — Штральзунд: лязурове море й золотий день, яхта й принцеса Вільгельміна Гессендармштадтська біля нареченого, кирпатого, нарваного цісаревича Павла, майбутня імператорка російська… Одначе це було занадто по-юнацькому, так жорстоко обдурювати приятеля! Бідний Павло, бідний Павло! Він важко заплатив за батуринське заслання…

Батурин… Ось навсонні дім із величними фронтонами й кольонами, теплівські луги, гетьманські будинки, незліченні комори, стайні й льохи, а на ґанку старого флігеля рожеволиций дідок із паличкою, завжди напудрований і наперфумований, із срібною табакеркою в руці, тільки що від пасіянсу, від Бюффона, "Гельоїзи" Жан-Жака, від фарнейського фільософа "Історії Карла XII", від фараона із сварливою Апраксіною — Його Ясновельможність, гетьман обох боків Дніпра, фельдмаршал і ґраф Кирило Розумовський. "А що, Кудрявський, Ахметка знову лапу занозила? У лю-лю-лю-лю!.." Доїзжачі, псарі, ловчі з яструбами, хортами, гончаками, приятелі й знайомі з Дараганівки, Лялич, Пасіки, Бакланова… Гудовичі, Стрешинці, Дарагани… У лю-лю-лю! Ату його, ату його хвостатого!..

— Свириде, — несподівано гукнув ґраф, відкинувшися в кріслі. — Мабуть, у Почепі глухарі вже токують?..

Льокай, що навшпиньках проходив кабінетом і думав, що ґраф дрімає, став, і обличчя йому розплилося широким посміхом.

— Либонь, ще ні, Ваша світлосте. Так од Благовіщення почнуть…

— Але слонки[138] тягнуть…

— Авжеж тягнуть, нестеменно тягнуть.

От де вона, сьогоднішня, "l’heure de la reverie". Це ж справжня ностальґія, вперше по стількох роках, — коли батьківщиною були Неаполь, Венеція, Відень… Вперше забаглося побачити хоч на мить те Богом дане, зап’яте імлами, співними вітрами обвіяне старе, козацьке Задесення…

І ґраф Андрей підвівся, підійшов до заволоченого мжичкою вікна, й мимохіть, само собою, подалося високими стінами, повз поцуловатих амурів:

— Ой немає козаченька,

Поїхав за Десну…

І Свирид, і козачки в блакитних козакинах[139] Розумовського, що їх Свирид поманив із передпокою, дружньо підхопили:

— До-о-жидайся, дівчинонько,

На другую весну…

Знали, що не сердуватиме. Коли сам співає — безперечно добрий. А то ще таку пісню. І амбасадор кивнув їм, щоб підійшли ближче — підголосник парубоцький, перший і на вечорницях, і на нічлігах чабанських — дядько Олексій Розум озвався в нім, клапоть оксамитного голосу, що чарував колись принцесу Єлисавету, передав небожеві.

І вмить завернув старий Сойм од Десни в сіверські мряки, обняв Конотопські луки сріблениим рукавом, попід греблями зашумів сизий. Стали сиві вали й сиві могили на кордонах гетьманщини. За Глухів, за Єсмань, за Стародуб подалися. Закурився шлях на Ромодан, на Запоріжжя. Полки компанійців рушали під Нечосу на Очаків. Забряжчали шаблі, замаяли бунчуки, заграли гривами коні, скрипіли налучники сап’яннії, ударилися дівчата-козачки. Пішла за компанійцями туга їхня повз верби тремкі на греблях, повз сизий Сойм в задуманих очеретах.

— Полюбила козаченька,

При місяці стоя…

Якраз пан Кудрявський ввійшов із канделябром, готовий нагримати на козачків, що так довго не засвічують свічок. І золочені хребти замерехтіли, Кановова Кліо вирівнялася й стала мармуровими гранями в світлі, змеркла й порцелянова Амаріллiс, а Кохові руїни випогодилися,

зазеленіли муравою. Рами спалахнули, мов обняті полум’ям. І крісла, оббиті синім адамашком, витяглися попід стінами, статочно, нахмурено. В кабінеті пропав морок, і без нього стало холодніше, хоч чепурніше.

Ґраф, невдоволено жмурячись од тану свічок, обернувся: спертий на руб ватрану стояв чоловік у темному сурдуті.

— Пане ван Бетговен! — скрикнув Розумовський. — Ми так заспівалися, що й не спостерегли, коли ви ввійшли…

— Будьте ласкаві, співайте ще, ексцелєнціє, — промовив ван Бетговен.

— Це іграшки, маестро, патріотичний сантимент… Це одна з пісень моєї співучої батьківщини. Вона така багата на них…

— Знаю, — кивнув головою Бетговен. — Тому й хочу слухати… Я, крім вашого козака за Дунаєм, не чув нічого…

Але співу так і не вдалося продовжити. Козачки соромилися й шугнули в свій передпокій. Амбасадорова година мрії минула. Він знову став сухий і крижаний, застібнутий у собі. Проте обіцяв переписати цю пісню. Бетговен сів на канапу й поклав короткі руки з притупленими пальцями на коліна. Чуприна à la Titus[140], як густа скуйовджена грива спадала на чоло, що його слушно назвав хтось античним храмом. Воно було клясичне своїми простими й шляхетними лініями. Хмуре обличчя прояснювалося тільки частинно, мов гірський ланцюг, осяяний раптом сонцем, що простромило промінням темні хмари. Бетговен з кожним днем ставав усе похмурніший. Від побуту в Гайліґенштадті не щезала важка скиба зморщок край уст, а клапті бавовни, заткнені в вуха, виставали щораз більше. Проте він ще не був зовсім глухий. Зате ґраф амбасадор яснів. В модній паризькій краваті горів діямант. Діяманти горіли у зірках на грудях. Сніговий жабот відтіняла блакитна кавалєрія й шиття каптана палало золотими пелюстками. Проти своїх пятдесятьох

років виглядав молодо. Дзеркало відбивало його срібну перуку (ґраф не терпів сучасного якобінства у куафюрах[141]), блідаве, холодне лице.

— Козаки — це українські флібустьєри? — спитав перегодом Бетговен. — У свій час, своїми набігами вони були, здається, погрозою Порти?

— О, ні, маестро. Козаки — це, скоріше, організація на зразок мальтійських кавалєрів, правда, — посміхнувся ґраф, — із симпатичним вам демократичним забарвленням. Не забувайте, маестро, що за сливе три віки запорозькі козаки були spiritus movens прямувань України до волі…

— Так, — задумано промовив Бетговен. — Що Україна завжди прагнула волі, це я знаю… Мене дивує, — стрепенувся він, і очі його вперлися гостро в ґрафові, — як ви, ексцелєнціє, будучи патріотом своєї країни, працюєте для імперії, що позбавила волі вашу батьківщину?..

Амбасадор оторопів, але за мить посміхнувся. Бетговен іноді бував шорсткий і говорив те, чого не слід було говорити.

— Політична неґоціяція, маестро, нічого більше. Козак Розумовський працює для імперії так само, як і поляк Чарторийський, себто і один, і другий дуже мало. Не уявляєте собі, як далеко ідуть і можуть піти застереження щодо мене в Скт. Петербурзі…

Бетговен уважно й довго глядів на ґрафа.

— Ви хочете сказати, ексцелєнціє, що посполу з Чарторийським, наче два Самсони, розвалюєте із нутра храм філістимлян?..

Амбасадор нічого на це не відповів. Щоб змінити розмову, спитав Бетговена, якому ще не зійшла з уст глумлива посмішка, що робиться в місті. Бетговен споважнів і зо справжнім невдоволенням пожалівся на

тишу. Відень мовчить, неначе під час месси. В публічних місцях дуже мало розмовляють, імовірно боючися шпиків.

— Але зате говорить музика, — із властивою йому звичкою відводити розмови з критичних тем, перебив Розумовський. — Справжня месса композиторів. Відень стає наймузикальнішим містом під сонцем. У тавернах, на подвір’ях, на вулиці тільки музика, з кожного вікна музика! Це не шпики, а ви, панове композитори його апостольської величности римського імператора, змушуєте нас, смертних, мовчати…

— Дурниці! — гнівно сказав мистець. — Я вважаю себе людиною, що написала всього кілька тактів…

— Що ви, маестро? А ваша ораторія, а симфонія, а увертюра Фіделіо, сонати…

— Дурниці! — Бетговен нетерпляче поворушив губами. — Це так, як усі говорять про мою сонату cis-moll[142], а я нею зовсім не задоволений. Я нічим не задоволений, — різко підніс він голос, і в лиці його знову майнули блискавки; обличчя раз загорялося, раз потахало. — Теревені все це. Цукрова вода. Не тільки я — Мегюль, Ґаво, Керубіні — одна підсолоджена вода. Наш час вимагає таких творів, що належали б могутнім душам. Тільки вони затаврують злих, жалюгідних людців, зайнятих тільки власними, дрібними, підленькими справами. Наш час… наш час… На музику дивляться, як на осолоджування, а музика це — пасія… Невблагана, нещадна… Боротьба двох початків на наших очах. І ми нічого… Сталева форма — вогненний зміст. Родина чотирьох інструментів — мало… Фанфари, фаґоти, кітли, лісові роги… Обов’язково лісові роги… Бо бушування людських пристрастей — ліс. Жах і страждання. Велич і нікчемність… Слово-чин — блискавичні обидва, обидва рівні богам… І людина, що топче закони, ламає миршаві пута, виростає нова, зовсім нова… рве гаті, не раб, не раб… Герой, Антей, Прометей, Титан… Не раб…

В цю мить його різкий голос перервався. По чолі побігли хмарки. "Пощо це я йому говорю, — подумав Бетговен. — Він також має рабів і сам раб…" Сидів знову кам’яний і мовчазний. Хуртовина прийшла й, не прогримівши, сховалася за скелі. Сонця не було. Були тільки густі хмари, олов’яні, навантажені грозами, важкі. Розповзалися по обрії, заволікали його, привалювали, мов нетесані брили ґраніту, мов хребет базальтів. Форми ще не було. Був тільки зміст, могутній, що розсаджував простори, як у часах світотворіння. Хаос хмар шукав твердих кордонів форми. Чекав на іскру, на зударення первнів, щоб вибухнути сліпучою, заглушною пожежею-зливою й на оновленім, змитім обрії вирости потужньою, застиглою брилою, в новій формі, що хвилювала б гранями й лініями. Але хвилина народження її була тяжка. Первні ще не наблизилися.

Розумовський проходжувався по кабінеті, нахиливши голову. Закаблуки його нових черевиків із перламутровими пряжками рипіли. "Яка екзальтація, яка екзальтація, але вони мають її всі… ці з собачими вухами… Буря й натиск… Шіллєр… Ґете…"

— Маестро, чи українські пісні можуть вам придатися?

Бетговен кивнув головою. Йому подобалася їх мелянхолійна сумовитість, сполучена з дивною степовою очайдушністю.

— Але тепер не те… Тепер мене займає інше…

Амбасадор хотів спитати, що саме, але Рібоп’єр, приватний секретар ексцелєнції, просив іти вже до сальону. Бетговен байдуже підвівся. Ґраф глянув мимохіть у люстро і поправив кавалєрію.

Ґраф Андрей на своїх четвергових вечорах притримувався суворо етикети. Моднярі глузували з цієї примхи, але корилися їй. Пудра, що її давно вже закинено у куафюрах, була тут досі обов’язковою, й молоді шалапути, що встигали за один вечір відвідати кілька домів, після візити

у Розумовського мусили на зламання шиї гнати додому й змивати цей ненависний додаток до кучерів. Тим більш обов’язкові були шпади, і зовсім необов’язкове, а навіть украй нешляхетне — курення. Ґрафиня Єлисавета для тих, що пам’ятали свободу дому Тунів, начебто потайки від ґрафа влаштовувала в суботу на своєму крилі вечори, де дозволялося курити й дамам, через що князь називав їх "курячими". Одначе тут ґрафиня у всьому потурала ґрафові й сидіти біля неї було вільно тільки принцесам, старшим у роді. Проте приписи ці, пильновані гостро паном Кудрявським, ще гетьманським церемоніймайстром, не відстрашували гостей, а навпаки, приваблювали, бо, як кожна новинка, так і мода на спрощення остогидала. А коли б і ні, то все ж сальон амбасадора, блискучого арбітра елєґанції, оселя муз і гострого дотепу, кузня політичного фехтунку й твердиня старого доброго ладу, варт був того уклону в бік старовини. Варт був хоч би й задля вина, якого не посоромився б пити й сам імператор, задля українських вишень, спроваджуваних у зимі з батуринських теплярень, задля ікри з Астрахані, що на один спогад про неї віденські старі й молоді ласуни замикали очі. Але не диво — при всьому бажанні ані Клям Мартінец, ані Ліхновський, ані Кінський не могли позволити собі на те, що цей український гетьманич, з маєтком двічі більшим від Саксонії, або Гессен Дармштадту. Коли Відень називано другим Парижем, то велика частина заслуги в тому належала амбасадорові. Тим більше, що куафером ґрафині Єлисавети був славний Леонард, придворний косметик і цирулик нещасливого Люї XVI. Справді, ґраф Андрей був вірнішим сторожем старого ладу, ніж його сусід — імператор Франц. Під час коли бурґ, а за ним і Відень, потопав у повені новинок Бульвару й кафе Фраскаті, за якими виразно проглядала розбештана пика санкюльота[143], в сальоні амбасадора якобінські фризури[144] à la Titus і Caracalla не могли виперти божественних роялістичних ailes de pigeon[145]. Давід викликав тут щире обурення. Мегюль — погірдливе знизання плечима. Шатобріян (від часу амнестії) — холодну мовчанку. Один Бетговен був толєрований з дивною поблажливістю. Його, зрештою, не знали.

Коли ґраф Андрей з маестро увійшов у сальон, їх роз’єднали, засліпили каскади, китяги шовків, перел, золота й світла. Віяла

коливалися, віяла розгорталися веселкою барв, тюрбани à la Turque, à la Tippo Sahib[146] цвіли на головах, пелєринки, хустини, туніки шаруділи, звивалися вогняними зміями, спурхували, мов чарівні мотилі, притулювалися, мов пелюстки, до мармурових плечей красунь, обіймали їх лебедині шиї, цілували їх ніжні руки. У шклі паркетів відбивалися черевички з чорними биндами навхрест довкруги струнких ніг, плили й розпливалися у світлі подоли суконь довгих, рівних і суворо простих. Тут уже ніхто нічого не міг учинити — за модою глядів новий стиль, що слід у слід ішов за переломом століть. У млі минулого зоставалися тяжкі роби з фонтажами[147], ґроденаплями[148]. Обручі кринолінів ховали на горищах, забували про йовіяльний[149], витівкуватий, облесливий і нещирий вік майстра Ватто. У рівних і простих лініях ховалася шляхетна простота вояцьких політь, героїчних доріг крізь піски Доманґуру й Сирії, гвардійських кольон ґенерала Буонапарте…

Ґраф Андрей не бачив на собі докірливого погляду дружини — він стрепенувся, як кінь, що почув бойову сурму. Молодшав, яснів, посміхався. Йшов у вінку віденського сузір’я, поміж цвітом красунь Европи. Марія — принцеса Віртемберґу, поставна й висока, з чорними, як південна ніч, очима, сиділа біля доньок славетного принца де Лінь — принцеси Фефе Пальмі — смішливої, синьоокої білявки і Фльори — "богині квітів", як писали про неї у віршах венеційські поети; три польки, одна від одної красніша — ґрафині Красінська, Замойська й Лянцкоронська, що першого дня полонили Відень своїми сукнями найфантастичніших помислів і китягами дзвінкого сміху, який і тут, не дивлючися на етикету, стежив і чарував суворі статочні стіни; ґрафиня Ерделі, палюча, мов полум’я, з волоссям кольору кручого крила й малиновими устами — пишна мадярка, і струнка, блідава графиня Тереса Брунсвіґ, і цілий рій князівен і ґрафинь Кінських, Пірґенів, Клям-Мартінеців, Міхновських, Льобковіців; миленька артистка Вільман, зеленоока русалка Дорота Ертман, маленька ґрафиня Ургґайм, русява принцеса Меклєнбург-Стреліц, дебела й рум’янолиця принцеса Вітельбах, князівна Вальдштайн — усі вони, здавалося, зійшли із старих полотнищ Тіціяна, що висіли тут на стіні, безжурні, погожі й зальотні, запестріли, завертілися промінним виром в очах Розумовського. А із-за цього китягу квіття троянд, лілей і

фіялок виглядали шиті золотом каптани, биті яхонтами[150] ґарди шпад, білі мундири уланів і пишні малинові куртки гусарів, жаботи й перуки дідків, снігові кравати молодиків. Чорнявий ґраф Микола Естергазі, прославлений шалапут своїми фантастичними орґіями й кавалькадами, велетенський Штаренберґ, хитроокий Кінський, смаглявий Чернін гуртувалися довкруги герцоґа Райнера, багрянолицого чвалая[151]. Літерат Ґенц з'їдливо посміхався й потайки позіхав, розмовляючи з превеселим директором бурґтеатру Шіканедером і дириґентом придворної капелі Салієрі. Грубенький маляр Фюґер забавляв дам оповіданнями про жінку першого консуля. У куті тулився непоказний теольоґ Амменда й доводив щось архитектові Монтуое, що не слухав його й дивився на сволоки недавно вибудованого ним дому. Анґлієць льорд Канвіллям і Карло Ліхновський, чоловіки сестер Розумовської, ґрафянок Тун, слухали уважно смаглявого струнког кавалєра Джованні Баптісто Маллія — таємного доглядача амбасадора. Кавалєр д'Анстет — секретар амбасади, схилився над фотелем старого Льобковіца, що нюхав раз у раз із табакерки… Сальон ґрафа справді був сьогодні барвистий і блискучий, як ніколи, служив мозкові й серцеві Відня, квітові його надій, гостив найкращих і найзнаменитіших людей часу, був одним із таборів білої, статечної Европи.

І, засипаний зірками, осяяний лентами, господар — син чабана з Лемешів, гетьманич український — тут між ґрафами, князями, дюками, що губили свій родовід у похмурім мороці віків, стояв, неначе добродійний ґеній, оракул і пітія[152].

— Ґрафе амбасадоре, ексцелєнціє! На милість Бога, скажіть нам, що буде з бідолашним принцом д'Анґієн?..

Розумовський, з добре уданою розпукою, розвів руками.

— Хоч сьогодні без політики, панове… Я тільки що відложив її тягар і приходжу відпочити душею, а вона, виявляється, чигає на мене й осьде…

— Ви недобрий, ексцелєнціє, — підняла свою гарну голівку принцеса Марія. Ціла Европа живе нині з венсенським в’язнем і так близько приймає собі до серця його терпіння, а ви жартуєте… Невже й вам байдужа принцова доля…

Сукні, мундири й каптани оточили князя міцним кільцем. З розхвильованих облич і тиші він зрозумів, що справа принца таки справді живо цікавила всіх. Розумовський споважнів, уклонився в бік принцеси й урочисто промовив:

— Запевняю вас, що всі побоювання передчасні. Ані один волос не спаде з голови принца Люї Антуана Анрі. Перший консуль надто добре знає, що це йому коштуватиме. Напевно, в цій хвилині принц уже на волі…

Легке зітхнення пішло по сальоні. Впевнена мова амбасадора вкоїла всі щирі й нещирі журби. Ґрафиня Замойська з притаманним їй темпераментом защебетала:

— Ось бачите, панове, амбасадор є тієї ж думки, що і я. Це просто якесь непорозуміння…

Розумовський нахилив голову і з маленьким, неукритим глумом посміхнувся.

— Вами, ґрафине, промовляє перебільшений сантимент ваших земляків до ґенерала Буонапарте, але смію запевнити Вас, що підлість у політиці річ дуже відносна. Особливо на дорозі до утвердження, якою, якщо не помиляюся, йде наш маленький Аттиля.

Ґрафиня Замойська зашарілася й замовкла. Симпатії віденських поляків до першого консуля були дуже зле приховані. Не диво — багато з них мало свояків і знайомих у лєґіоні, і марш ґенерала Домбровського частенько, хоч дискретно[153], грали на клявікордах молоденькі

ґрафянки з Галичини. Проте з Розумовським вони якось мирилися, може, через пам’ять про його колишні прислуги Тадеєві Косцюшкові.

— Як можна, як можна, — запихкотів товстенький Ліхновський, — мати тепер які-небудь симпатії й сантименти до цього авантюрника! Аттиля — добре сказав ексцелєнція, гун, удвічі грізніший, бо приправлений перчиками панів Вольтерів! Освічений гун у фриґійській шапці, спертий на порок Талєйрана й злочин Фуше, спертий на баґнети — ножі різників!.. І це в час, коли донька безталанного короля Люї тиняється без батьківщини… без симпатії!

Бідна ґрафиня Замойська сама не була рада, що дала привід для такого щирого обурення. Але про неї забули. Розмова зійшла на тему, яка всіх єднала і цікавила, якою всі дихали. Розумовський нетерпляче грався ланцюжком. Хотів звести розмову на щось інше, але не було змоги встрягти в неї.

— Навала, — гомонів Ліхновський. — Всі кажуть, навала однієї людини, однієї людини, панове! Хіба це не сором?..

— Не можна відмовити йому деякої… деякої… — сухо почав Штаренберґ і запнувся.

— Ґеніяльности, що? — хитро прижмурив око Ліхновський.

— Ну, це було б забагато. Кебети, я хотів сказати, маленького військового таланту… До того неймовірне щастя… Гра долі…

— Все дурниці, — сердито почервонів Ліхновський. — Ані кебета, ані талант, ані щастя… Авантюрник добре виспекулював не тільки на будинках Конде й принца Орлеанського, але й на революційній заверюсі. Він потребував її, вона його — як значка. Не навала Бонапарта, навала революції, себто хвиля пробуркання кривавих найнижчих інстинктів, навала якобінської, санкюльотської черні грозить нам, панове. Гидра

сміливо піднесла голову в лиці Бонапарта. Нині принц д’Анґієн, завтра принц Баденський, позавтра король Прусії… caeterum censeo[154] — стоїмо перед найбільшою небезпекою в історії — переможного походу черні…

Розумовського, що так і не міг ухопити хвилі в багатословному потоці мови Ліхновського, взяв під руку шурин, льорд Канвіллям. Однак обличчя його, завжди крижане, виявляло тривогу. Вдвох вони відійшли до вікна.

— Ґрафе, — тихо промовив льорд. — Те, що ви сказали, я прийняв як звичайне втихомирення тривожних настроїв. Безперечно, не слід перебільшувати подій, а тим більше передбачувати їх наслідки в злому, аніж у доброму світлі, але скажіть мені щиро, чи ви певні, що принц буде звільнений?..

Його очі, барви ріки в дощ, уперлися в Розумовського. Той засміявся, але тільки на мить. Так само твердо глянув на шурина.

— Безумовно, я того не певний. Але не думаю, щоб Бонапарт осмілився на кару смерти. Це була б рукавиця правопорядкові Европи, перекреслення Люневілю й Амієну…

— Добре. Я задоволений. Я також так думав.

Льорд штивно[155] й повільно відійшов до гурту дам, що сиділи біля столика. Розумовський притьмом оглянувся за Бетговеном. Ця дивна людина займала його більше від усіх гостей. Йому здавалося, що Бетговен хотів сказати сьогодні більше, ніж сказав. Але, видно, роздумав. О, це не був Моцарт, ані Гайдн, ані Салієрі, ані Альберте Брехер! З тими почував себе ґраф вільно, навіть трактував їх згори, легко, сливе, як Кудрявського або Рібоп’єра. Рібоп’єр компонував добрі реляції й записки, вони компонували музику. А всі служили таким, як ґраф, так чи інакше, осолоджували їм життя, зміцнювали їх владу і становище. А Бетговен, здавалося, хотів, щоб йому служили.

Розумовський часто ловив себе на дивнім почутті рабської ніяковости перед ним. Не тільки Розумовський — перед Бетговеном ніяковіли й інші. У Бетговені було щось владне, просте, що, однак, проймало до тремтіння, до жаху.

Він врешті побачив Бетговена, що відійшов у глибінь сальону і стояв біля фортепіяну, час від часу презирливо споглядаючи на гостей. Хотів підійти до нього, але князь Кінський знову захопив його в хвилю розмов. Тепер говорили проти звички про пана Шатобріяна, про його вроджену незалежність і про те, що він, безумовно, подасться до демісії[156] після події в Еттенгаймі. Цей мрійник, що так необачно дав захопити себе сходячою зорею малого Корсиканця, напевно пошкодує цього. Тиран і деспот відштовхне його від себе так, як голови, настромлені на спис, охолодили його революційний запал.

Д’Анстет тоді, облишивши старого Льобковіца, відійшов до Бетговена. Той посміхнувся доброзичливо: обидва секретарі амбасади, "кавалєр великий" — д’Анстет і "кавалєр малий" — Рібоп’єр, подобалися йому. Він стиха одним пальцем награвав мельодію пісні, що чув сьогодні в кабінеті. Чоло все ще було в тіні, іноді пробігали ним ясні дужки. Це щось далеко заховане, таємне, виривалося несподівано з надри думок і, не добігаючи до краю, потапало. Тоді сальон і гості були далеко, не існували зовсім. Тоді кублилися рої думок, сплетені, змотані в клубок і чекали блискавиці, щоб осяяла й перетяла нагальним ударом майстерні вузли їх сплетінь. Щось закуте в чолі настирливо рвалося на волю, палило й непокоїло.

— Чому ви самітні, маестро? — промовив д’Анстет. — Вас не цікавить товариство?

— Нема нічого глупішого від сильних цього світу, — посміхнувся Бетговен. — Я задоволений, що не докучають мені своїми питаннями, зайняті чимось іншим. Про що це вони ввесь час? Принц д’Анґієн?

Д’Анстет кивнув головою й нашорошився. Бетговен, задумано дивлючися кудись поверх голів гостей, сказав:

— Багато шуму з нічого. Принц сам собою вкінці — нікчемність, малий чоловічок, але Бонапарт нищить у нім привид старого ладу.

— Ви думаєте, маестро, принц буде страчений?

— Сподіваюся, — відповів Бетговен. — Бонапарт вершить революцію…

— Чи пак? — посміхнувся д’Анстет. — А може, кінчить?

Бетговен гостро глянув на кевалєра. Далекі полум’яні блиски заграли в його очах, і д’Анстетові, як недавно мандрівному крамареві картин, стало моторошно. "Він якийсь одержимий, — подумав. — Чим я його, власне, вразив?" Бетговен гнівно заворушив губами, затиснув їх і хотів щось сказати ще, але в цю мить Шупанціґ, із скрипкою під пахвою, ґречно схилившися, спитав, чи не час починати. Амбасадор уже давав знак. Розмова про політику розтягалася в безкрай, а він хотів сьогодні слухати. Низький і кремезнавий Сіна строїв своє браччо[157], Вайс, делікатний і тоненький, у свому чорному каптані, всадовлявся з чельом[158]. Лінке — друга віоля, відкидав своє кучеряве каштанове волосся й посміхався, кланяючись гостям. В каптані його була квітка, що на сходах, немов знехотя, упустила артистка Вільман. Лінке їй сподобався, але був убогий. Воліла тому ґрафа Естергазі з його фантастичними бенкетами й товаришами, повбираними за турків і москалів.

А гості, почувши звуки строєних інструментів, разом стихли й поспішили всадовлятися. Дами шаруділи шовками пелеринок і шепотіли одна до одної із-за віял. Усім ще був свіжий у пам'яті вечір, коли маестро, розгніваний неспокоєм залі, перервав гру і сказав, що для таких свиней не буде грати. І було тоді в його голос щось, од чого гості заніміли, наче

каміння й мурашва густо побігла їх плечима. Левина голова його сьогодні особливо була нахмурена. Принцеса Фефе Пальмі здригнулася й притулилася до сестри. Принцеса Марія гнівно зиркнула на польок, що все ще не могли втихнути. Якраз серед тиші Шупанціґ почав гру.

. . . . . .

Три ґрації, як називано трьох ґрафянок Тун, тепер Ліхновську, Канвіллям і Розумовську, перші почали плескати. Бо довгу хвилину після кінця сальон мовчав, немов приголомшений, немов скам’янів, немов не міг збагнути, що вдіяно з ним. І коли спритомнів і заплескав, то стіни прийняли луну оплесків глухо, мовби вона не була їх. Стіни звикли до веселої, свавільної гри, до переливів трохи сумовитих, трохи зальотних. А звуки, які тільки що тут пролунали, були тривожні й ворожі, линули з якогось чужого, таємничого й владного світу, шарпали своєю нестримною, непогамованою пристрастю, своїм потужним, напівстихійним шалом. Так, звуки були з чужого світу. Це достоту відчули присутні. Тому й оплески були глухі й непевні. В сухім ляскоті їх немов сховалася щирість. Навіть більше — вони були ворожі, вони шкодували, що народилися. Бо той, кого оплескувано, був ворог. Це не був укоханий Моцарт, це не був привітний Гайдн, це не був ані мельодійний Ґретті, ані такий знайомий легкий і безжурний Керубіні, це був хтось, чия воля і талант покликали отсі, безперечно, страшні звуки, що розсаджували спокій і певність, що сіяли тривогу, нестримно вибухали пророцтвом ще незнаного, ще невідчутого, але вже страшного в своїй молодій, владній потузі нового життя. Ні, це не був їхній. Це був ворог!

Бетговен вугловато вклонився своєю скуйовдженою чуприною. Відійшов і, схрестивши руки на грудях, усе так само похмуро дивився кудись понад голови. Шупанціґ кланявся безупину, Лінке складав скрипку у футляр, Сіна вдивлявся в Бетговена, немов прагнув вичитати з чола його таємницю. Вайс соромливо хотів відійти, але не відважувався. Тримаючи чельо, все ще сидів на кріслі й паленів.

За амбасадором підводилися усі. Відсовували крісла, шаруділи сукнями й знову загойдалися віяла, неначе крила рябих південних птахів. Льокаї беззвучно, мов нетлі, сновигали з тацами, і в їх сріблі купалися язики свічок. Сальон знову загугонів, ожив, як відкритий вулик.

Льобковіц узяв амбасадора під руку й, дріботячи старечими, сухими ніжками, йшов до Бетговена. За ними подалися й інші, цікаві зблизька розглянути нового мистця. Бо, хоч про нього вже чули у Відні з нагоди його концертів та приватних вечорів, але його ще гаразд не знали.

— Пане ван Бетговен, — зашамшів беззубий Льобковіц. — Ви — перший композитор після Господа Бога…

Бетговен спершу вороже відсахнувся від цієї блискучої навали, що його оточила. Він завжди пробував у готовості прийняти удар і зараз же віддати його з подвійною дошкульністю. Тому не знав, чи старий князь жартує, чи говорить поважно.

— Дурниці…

— Ні, маестро, — промовив Розумовський. — Це лярґо[159] було справді божественне… Але воно було також і страшне, — промимрив він якось задумливо, з помітним зусиллям щось пригадати.

— Так, — сказав він знову, якось непевно розправляючи зморшки на чолі. — Я починаю розуміти. Музика це не розвага. Вона — частинка космосу. Вона несе нам дивні й далекі пророцтва. А втім, — він знову задумався, — мені таки тяжко збагнути усе… Я, правда, слухав уважно, але…

Розумовський посміхнувсь і зо звичайним, прикметним собі вмінням знайтися в кожнім положенні, вже напіввесело, напівжартівливо розвів руками.

Бетговен поволі повернув до нього своє важке лице. Було помітно, що воно оживилося.

— Лярґо? — промовив він. — Я радий, що ви його прослухали уважно. Це діяльоґ, ексцелєнціє. Боротьба двох початків, двох первнів… Коли я пишу, то уявляю собі картину… Так і тут: два принципи, дві моралі… Вода й вогонь… Життя й смерть… Одиниця і юрба.

— Матерії метафізичні й фільософічні, — перебив його князь Льобковіц. — Музика, маестро, не любить фільософування. Музика — це ясність, прозорість… От тому я вас гаразд і не розумію, хоча на музиці, здається, зуби з'їв… Я ж і Моцарта, і Гайдна випестив… — обернувся князь до гостей, і ті закивали головами.

"Осел! — подумав Бетговен. — Він ніколи не зрозуміє. Мене ніхто не розуміє. Мене зрозуміють пізніше, за сотні років…"

Він знову погас і, здавалося, дрімав. Усе із зложеними на грудях руками ліниво слухав розмови, мов сонний лев від мух, відганявся нетерпеливими кивками голови від питань. І один за одним гості його покидали, відходили до дам, знизуючи злегка раменами. Тільки Розумовський і Льобковіц ще були біля Бетговена.

— Нова музика, князю, — говорив Розумовський. — Цілком нова і нам незнана. Це справжня революція… Я ще її не розумію, як слід, я з нею змагаюся, але чую в ній щось могутнє… Я боюся вашої музики, маестро… Я тільки почав до неї звикати, а в тій сьогоднішній речі знову збився з пантелику… Що це таке?

— Це тільки пригравки до одного задуму, — посміхнувся Бетговен. — Я хотів би привітати нею початок XIX століття…

— Wie schön, o Mensch

mit deinem Palmenzweige

stehts du an des Jahrhunderts Neige…[160]

— задумано проказав князь Льобковіц. І в ту мить повз нарум’янені щоки, срібну перуку й сніговий жабот став невимовно старим, сливе трупом, а вся його пишність видалася вбогою пишністю Тріни, засудженої на тління…

— О, так, — докинув екстатично Розумовський. — Пан ван Бетговен справді "найспіліший син часу"… Це ми з вами, ексцелєнціє, — йовіяльно клепнув він Льобковіца по худім рамені, — це ми з вами — відламки вісімнадцятого…

— Блискучого вісімнадцятого, амбасадоре, — поспішив додати Льобковіц і, підвівшися мрійно, постояв, поворушив губами й, не відпускаючи від себе Розумовського, залишив Бетговена. Той остався знову самий і відводив їх кроки — дрібні Льобковіца й твердіші Розумовського презирливим поглядом.

— Мистець, мистець, — шепотів Льобковіц. — Чи він справді мистець, ексцелєнціє?

— Князю! — спинився Розумовський і докірливо, майже обурено глянув на дідка. — Якщо нас із вами згадають за сто-двісті років наші нащадки, то тільки тому, що ми мали щастя слухати гри самого Бетговена…

Льобковіц знову задумався, і голова його на кволих сухих в'язах ще більш увійшла в плечі. Очиці його, обведені червоними дужками, холодні й погаслі, мов риб’ячі, закліпали.

— Так… так… Маєте слушність, амбасадоре… Треба йому визначити ренту… обов’язково ренту…

Розумовський ловив мимохіть скравки розмови, що точилася в сяйнім колі гостей.

— …Все ж надуживає педалі… шорсткість фрази… Якась жорстока манера гри… — говорив Кінський до Шіканедера, і той улесливо хитав головою.

— В його музиці поєдналися крокодили й голуби, — зітхнула гарненька принцеса Віртемберґ. — Страшна екзальтація…

— Справді, щось із сатани в ньому…

— Але його ораторія, — почав архикнязь Райнер і не докінчив фрази.

Розумовський знуджено обернувся, щоб пройти далі — до трьох ґрацій, що на канапі оживлено дебатували з пухкеньким, рожевим Салієрі.

— Як вам подобається, ґрафе? — долетів до Розумовського стишений, рипливий голос Ґенца.

— Признатися, волію сурмачів свого ескадрону! — так само тихо відповів хтось і голосно зареготався. Це був шалапут, ґраф Естергазі — полковник уланів. Стояв в свому пишному білому мундирі, спершися на важкого палаша. Князь устиг зловити їдку посмішку кавалєра Ґенца. Він забавлявся ґрафовим коштом.

— Так, ексцелєнціє! Як же буде з вашим мостом? Чи справді будуватимете? — спинив ґрафа Чернін із архитектом Монтуое. (Проект ґрафа ставити міст через Дунай, бо йому далеко й незручно було об’їздити містом для щоденної прогульки в Пратері, вже хвилював Відень. Було в цьому задумі щось із цісарського розмаху і добрим віденцям це подобалося.)

Про квартет уже забували. Принцеса Фере Пальмі розповідала про цьогорічний карнавал у Римі, Ліхновський розпитував Фюґера про його проект куртини[161] для театру, Фюґер слухав його, нахиливши голову, й ліниво відповідав, перебираючи грубенькими пальцями китицю при шпаді, та вдивлявся чомусь у туркус[162] на ґрафовій шпильці. Деінде ґрафиня Ерделі оповідала про свою подорож до Скт. Петербурга й про тамошню виставу нової опери Паезіелльо за її побуту. Проте часто, мов іскорка, спалахувало знов ім’я д’Анґієна, й тривога висіла над сальоном. І сам господар, ґраф Розумовський, був сьогодні не свій. Музика Бетговена ще шуміла йому в вухах, немов клекіт водопаду. Вона справді посіяла в його думках дивний неспокій.

"Яка страшна річ", — повторював про себе князь і силкувався ще раз відтворити в своїй пам’яті цю несамовиту бурю звуків, що в неї змусив його поринути ґеніяльний композитор. Проте треба було виконувати ролю господаря. Розумовський переміг себе і з вродженим шармом підійшов до одного гурта, щоб зараз його кинути, посміхався ввічливо дамам і покидав їх, з давньою вмілістю чемного й шляхетного господаря не залишав нікого без уваги, але чув, що це все не те, що дивний його настрій передається всім, що всі, як і він, почуваються чимсь збентежені, і кожний усміх, кожний дотеп падає мертвим, тупим блиском. Достоту здавалося, що між гістьми, під високими тахлями стін, блукає якась невидна змора[163]. Її з’їдливу й колючу, мов лезо, посмішку бачать усі і бояться сказати про це один одному. Її сутулу, зловорожу постать, її рівний сталевий віддих відчуває кожний, а проте силкується не чути. Впевнено, хоч беззвучно ступають її хижі кроки, велетнем росте аж під стелю її тінь і меркнуть від неї сяйні канделябри, нишкне ясність пишних покоїв. Грізно палають її очі, немов чатують у їх безодні шалені заграви.

І Розумовському мимохіть стало моторошно. Йому видалося, що волосся під перукою стає дубом. Стало в ту мить так лячно, як було хіба за дитячих років. Захотілося прожогом вибігти з цієї залі: на нього дивився Бетговен, перетятий дивною, нелюдською посмішкою заволочений увесь хмарами, самітний і жаский у своїй самітності. Зривалася буря, перша весняна буря.

Хтось торкнув ґрафа злегка за рам’я. Він опритомнів — бліде обличчя кавалєра д’Анстета вивело його з задуми і вразило своєю збентеженістю.

— Що сталося, кавалєре?..

— Штафета, ексцелєнціє… Здається, злі новини…

Розумовський притьмом вихопив депешу і розірвав печать.

Ґрафиня Єлисавета здалеку побачила його змінене лице й побігла через залю. Гості вмовкли, навіть Фефе Пальмі увірвала свій дзвінкий сміх.

— Панове, — важко підвів голову Розумовський. — Сьогодні вранці на подвір’ю Венсену принца Люї Антуана Анрі д’Анґієна розстріляно за вироком військового суду…

Княжна Віртемберґ зойкнула й зомліла. Ґрафові Естергазі застигла в устах уланська лайка, князь Льобковіц затрясся, мов у пропасниці. Звідусіль до Розумовського тиснулися бліді, перелякані, покривлені обличчя. Мертва тиша залягла сальоном. Тільки невидна змора несамовито зареготалася й, схрестивши руки на грудях, стояла в куті, метнувши довжезну тінь на чола гостей.

Рібоп’єра, що пробігав із солями для принцеси, спинив Бетговен. Він не чув, що оповістив амбасадор.

— Що сталося, кавалєре?

— Корсиканський бандит розстріляв принца д’Анґієн! — крикнув йому Рібоп’єр до вуха й побіг далі.

Розумовський читав реляції про останні хвилини принца. Суворий вирок виконано з диявольським, блискавичним поспіхом. На запит голови суду, полковника Гелєна, чи принц бажав вступити до анґлійської служби, цей відповів: "Так, щоб визволити батьківщину". І вкінці: "Отже ви просили в Анґлії помочі, щоб підняти зброю проти Франції?" — "Конде може повернутись до своєї батьківщини тільки зо зброєю..."

"Богиня квітів" плакала. Естергазі гримів острогами. Гості спішно прощалися. Дами обіймали ґрафиню. Їх і не затримувано — ґраф стояв із роздертою депешею в руці, вражений украй.

— Що буде, що буде, ексцелєнціє? — промовила, прощаючись, князівна Вітельсбах.

— Nous sommes à la bouche du canon, Princesse[164], — посміхнувся амбасадор, відповідаючи їй словами Кобенцля.

— Карету принцеси Віртемберґ! — гукав із сходів пан Кудрявський. Карети заїздили, копита глухо цокотіли по розвезенім мжичкою бруці. Негода змагалася, хмура й непривітна. Сальон пустошів. Мовчки, притьмом, відходили гості, мов з дому, де був мертв’як, і спішили до своїх домів так, як би й там чекали на них похорони. Велетні льокаї застигли біля відчинених дверей, і останні карети шарпали темінь і сльоту окликами форайтрів.

Коли Розумовський нарешті зовсім спритомнів і, гнівний сам на себе за свою хвилеву кволість, оглянувся по пустім сальоні, побачив тільки Бетговена, що все ще стояв біля вікна. Лице його стало ясне, як день, змитий бурею, чоло — античний храм, просвітилося дивним блиском, немов одбивало соняшну позолоть, левина грива, буйно спадаючи з чола, видавалася почервоненою полум’яним маревом. Обличчя — гірський ланцюг, виринуло із хмар, стало напроти вітрів, величне в своїй сніговій мовчазності. Тільки віспяні сліди темніли, мов гранітні щілини й провалля. Первні зударилися, буря пройшла. Тепер усе було світле й ясне, тепер

тільки бігли хмарки-думки, здоганяли одна одну в прозорім безкраї й розривалися, замінялися в акорди, могутні, як грім слави, як гуркіт гармат Австерліцу, Єни і Аверштету, у яких стояв, мов жаский Бог, той, хто повертав тепер до Европи своє обличчя-блискавицю, своє обличчя-сонце.

Йому присвячував Людвик ван Бетговен свою, тільки що народжену, "героїчну симфонію".

1937 р.

105

Одія — одяг.

106

Арден — бельгійська порода робочих коней.

107

Араб — арабський кінь, одна з найкращих пород верхових коней.

108

Глітно — тісно.

109

Вуршт (нім.) — ковбаса.

110

бережися! (франц.)

111

Черес — шкіряний пояс.

112

Штихи, мідерити (нім.) — різновиди гравюр.

113

Прецизійний (франц.) — дуже точний.

114

Дереворит — гравюра, виконана на дошці з дерева, розрізаного впоперек шарів.

115

Каплун — півень, якого відгодовують на м’ясо.

116

Рахманний — сумирний, тихий.

117

Шпуга — дерев’яна або залізна планка, що з’єднує дошки дверей чи віконниць.

118

Брузумент — узор на матерії, золотом або сріблом шита облямівка на форменному одязі.

119

пан Кудрявський (нім.).

120

Реляція (лат.) — повідомлення.

121

помітно порушила самовладання віце-канцлера (франц.).

122

…Це незрозуміле привітання почув один із членів дипломатичного корпусу, що стояв поруч із послом. Загалом, воно майже знайоме. З болісним почуттям ми робимо подібні відкриття, надто коли досвід показує, що лише інший імпульс був потрібний для того, щоб обернути цю слабкість господаря на протилежну силу, яка стала силою його кабінету… (франц.).

123

Перфідність — віроломство, зрада.

124

Ви бачите, ґрафе, що ми перебуваємо в гирлі гармати й будемо знищені ще до того, як ви зможете прийти нам на допомогу (франц.).

125

В гирлі гармати (франц.).

126

Куфри (нім.) — валізи.

127

Той що під літерою А, то пан Генц, визнаний німецькомовний літератор, чиє перо, зважаючи на часті вправляння у французькій, спроможне на деяку виразність у цій мові. Другий, під літерою В — пан Поццо ді Борґо. Цей за національністю корсиканець; на батьківщині він обіймав важливі пости під час заворушень, що його зачіпали… (франц.).

128

друзі політичної рівноваги (франц.).

129

друг серця й душевного зростання (франц.).

130

Конфідент (лат.) — довірена особа, таємний агент.

131

Довершений рицар (франц.).

132

Буліст — тут: обіг грошей.

133

Куафер (франц.) — перукар.

134

Шальвіра — шахрай.

135

Тахлі — кахлі, плитки.

136

година мрій (франц.).

137

година спогадів (франц.).

138

Слонка — вальдшнеп.

139

Козакин — короткий каптан на гапликах із брижами та стоячим коміром.

140

як у Тита (франц.).

141

Куафюр — тут: зачіска.

142

до-дієз мінор.

143

Санкюльот (франц.) — зневажлива назва для революціонерів за часів Французької революції 1789 р.

144

Фризура — зачіска.

145

голубині крила (франц.).

146

в турецькому стилі, під Типпо Саїба (франц.).

147

фонтаж — бант із стрічок.

148

Ґроденапль — вид шовкової матерії.

149

Йовіяльний (лат.) — веселий, жартівливий.

150

Яхонт — назва рубіна та сапфіра.

151

Чвалай — неотеса, вахлак.

152

Пітія — пророк.

153

Дискретно — тут: обачно.

154

зрештою, я вважаю (лат.).

155

Штивно — холодно, байдуже, суворо.

156

Демісія (лат.) — відставка, зречення повноважень.

157

Браччо (нім.) — альт.

158

Чель (італ.) — віолончель.

159

Лярго — муз.: в дуже повільному темпі.

160

Як гарно, о людино

З пальмовим листям,

Стоїш ти на уламках епох... (нім.).

161

Куртина — завіса.

162

Туркус — коштовний камінь зелено-блакитного кольору.

163

Змора — тут: привид, кошмар.

164

Ми в гирлі гармати, Принцесо (франц.).